

Ткачук М. Л.

РУКОПИСНІ КАНДИДАТСЬКІ ТВОРИ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як відомо, величезна за обсягом творча спадщина викладачів і вихованців Київської духовної академії (1819–1924) представлена не лише друкованими монографіями, підручниками, статтями, перекладами, рецензіями та бібліографічними оглядами, а й численними рукописними джерелами. З-поміж останніх важливе місце належить кандидатським творам студентів КДА, у вивченні яких досі здійснено лише перші кроки. Тож мета цієї розвідки – не лише привернути увагу фахівців до значного за обсягом і дослідницьким потенціалом комплексу першоджерел, пов'язаних із безпосередньою діяльністю одного з найважливіших осередків вищої освіти на українських теренах у ХІХ – на початку ХХ ст., а й окреслити низку проблемних моментів, які стосуються вивчення кандидатських творів студентів КДА та їх залучення до наукового обігу.

Предметом нашого розгляду постане передусім так звана колекція дисертацій студентів Київської духовної академії, що зберігається у фонді 304 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зважаючи на те, що рукописи цього фонду каталогізова-

ні саме як «дисертації», зазначена колекція відома в літературі як «дисертаційний фонд Київської духовної академії»¹. Однак на тих, хто сподівається побачити там аналоги сучасних кандидатських дисертацій – спеціальних дослідницьких праць, підготовлених для публічного захисту на здобуття наукового ступеня кандидата наук, – чекає розчарування.

Річ у тім, що, на відміну від звичної для нас послідовності освітніх і наукових ступенів (бакалавр – магістр – кандидат (PhD) – доктор), у Російській імперії в XIX – на початку XX ст. існувала дещо інша ієрархія: кандидат – магістр – доктор². Згідно з першим статутом духовних академій, який діяв у 1814–1869 рр.³, ступені кандидатів і магістрів богослов'я були, по суті, освітніми: їх присуджували студентам випускного курсу не на підставі публічних захистів спеціальних наукових праць, а відповідно до підсумкових розрядних (рейтингових) списків, які відображали їхні навчальні досягнення та поведінку⁴. Попри те, що у розрядних списках враховувались оцінки за підсумкові («курсіві», тобто написані наприкінці чотирирічного академічного курсу) твори студентів, останні не мали самодостатнього значення щодо здобуття ступеня. Пізніші статuti православних духовних академій

---

¹ Див.: Крайняя О. А. Диссертационный фонд Киевской духовной академии в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / О. А. Крайняя // Труды Київської духовної академії. – 2009. – № 11. – С. 164–192.

² Термін «бакалавр», актуальний у житті духовних академій до 1869 р., позначав не ступінь, а викладацьку посаду.

³ Див.: Высочайше утвержденный 30 августа 1814 года проект Устава духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание первое. – Т. XXXII. – СПб. : Тип. II отд. собственной его величества канцелярии, 1830. – № 25673. – С. 910–954.

⁴ Випускникам, що потрапляли до списків «першого розряду», присуджували ступінь маістра; решті випускників – ступінь кандидата (виняток становили ті особи, які потрапили до «другого розряду», не виявивши достатніх успіхів в опануванні богословських дисциплін – вони завершували навчання зі званням «дійсного студента»).

(1869, 1884, 1910–1911 рр.)⁵, а також спеціально розроблені синодальні документи, що визначали порядок присудження ступенів і звань у вищих богословських закладах⁶, суттєво підвищували вимоги до претендентів на магістерський та докторський ступені, натомість лишали за ступенем кандидата богослов'я освітній статус: якщо здобуття ступенів магістра й доктора вимагало підготовки і друку дисертацій (магістерські дисертації, до того ж, проходили процедуру захисту на спеціальних публічних «колоквіумах», згодом – на розширених засіданнях академічних рад), то кандидатський ступінь присуджувався випускникам духовних академій на підставі навчальних досягнень, відображених у розрядних списках. З 1884 р. до закриття духовних академій у пореволюційні роки для здобуття ступеня кандидата студент мав опанувати повний чотирирічний академічний курс, виявивши при цьому «отличные», «очень хорошие» та

---

⁵ Див.: Высочайше утвержденный 30 мая 1869 г. Устав православных духовных академий // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – Т. XLIV. – Ч. 1. – СПб. : Тип. II отд. собственной его величества канцелярии, 1873. – № 47154. – С. 545–556; Высочайше утвержденный 20 апреля 1884 г. Устав православных духовных академий // Там само. – Собрание третье. – Т. IV. – СПб. : Государственная тип., 1887. – № 2160. – С. 232–243; Высочайше утвержденный 2 апреля 1910 г. Устав православных духовных академий // Там само. – Т. XXX. – СПб. : Государственная тип., 1913. – № 33274. – С. 414–431; Высочайше утвержденные 26 августа 1911 года изменения в Уставе православных духовных академий // Там само. – Т. XXXI. – СПб. : Государственная тип., 1914. – № 35802. – С. 961–966.

⁶ Маємо на увазі, зокрема, «Положение об испытаниях на ученые степени и звание действительного студента в духовных академиях», затверджене Св. Синодом 22 серпня 1874 р. (див.: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1874–1875 учебный год. – К. : Тип. С. Т. Еремеева, 1875. – С. 1–18. (Приложения)), а також синодальні «Правила для рассмотрения сочинений, представляемых на соискание ученых богословских степеней», схвалені 23 лютого 1889 р. (див.: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1888–1889 учебный год. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – С. 176–183).

«хорошие» успіхи в опануванні предметів, а також підготувати на четвертому році навчання спеціальний твір богословського змісту, відповідний кандидатському рівню.

Отже, праці, які писали студенти духовних академій на здобуття ступеня кандидата богослов'я і які називалися, за статутними документами, «рассуждениями»⁷, «особыми сочинениями»⁸, «курсовыми сочинениями»⁹, були не дисертаціями (цей термін з 1869 р. застосовували до спеціальних праць, написаних на здобуття магістерського й докторського ступенів), а, фактично, аналогами сучасних дипломних (кваліфікаційних) робіт. Тож, аби запобігти хибним асоціаціям і плутанині, важливо уникати доволі поширеного в сучасних розвідках з історії Київської духовної академії терміна «кандидатські дисертації» щодо праць, написаних її студентами на здобуття ступеня кандидата богослов'я¹⁰ й застосовувати для їхнього означення коректний і адекватний термін «кандидатські твори».

Варто наголосити, що такий підхід жодним чином не применшує важливого значення й потужного джерель-

---

⁷ Див.: Высочайше утвержденный 30 мая 1869 г. Устав православных духовных академий. – С. 553.

⁸ Див.: Высочайше утвержденный 20 апреля 1884 г. Устав православных духовных академий. – С. 240.

⁹ Див.: Высочайше утвержденный 2 апреля 1910 г. Устав православных духовных академий. – С. 427.

¹⁰ Див., наприклад: Файда О. В. Візантиністика у дисертаціях студентів Київської духовної академії (30-ті роки XIX ст. – початок XX ст.) / О. В. Файда // Південний архів. – 2003. – Вип. XXII. – С. 41–44; Крайняя О. А. Диссертационный фонд Киевской духовной академии в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / О. А. Крайняя // Труды Київської духовної академії. – 2009. – № 11. – С. 164–192; Охріменко Г. В. Джерела для вивчення питання укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї: на основі наукових досліджень представників Київської духовної академії / Г. В. Охріменко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичне релігієзнавство. – 2012. – Вип. 6. – С. 231–240.

ного потенціалу кандидатських творів вихованців Київської духовної академії у вивченні її наукового доробку. Збережені рукописи цих творів якнайкраще увиразнюють вагому роль самостійної дослідницької роботи студентів у їхній духовно-академічній освіті та фаховій підготовці, до того ж значна частина кандидатських творів за науковою новизною і значущістю, якісним змістом, ґрунтовністю та дотриманням норм академічної доброчесності не лише не поступається сучасним дисертаціям на здобуття ступеня кандидата наук, а й у багатьох випадках перевищує їхній рівень.

Це й не дивно, зважаючи на особливу вимогливість духовно-академічних корпорацій та синодальних структур до випускних творів студентів. Характерно, що ця вимогливість полягала зовсім не у пильнуванні «зовнішніх» ознак на кшталт обсягу й оформлення цих творів, до яких не існувало спеціальних регламентацій. Їхню якість оцінювали відповідно до змістовних характеристик, що стосувалися ґрунтовності у розкритті теми, повноти джерельної бази та ретельності в опрацюванні джерел, рівня самостійності в написанні тексту, правильності суджень і висновків з погляду православного віровчення, досконалості наукового письма, дотримання норм академічної доброчесності. Такий підхід змушував студентів ставитися до підготовки випускних творів із належним сумлінням ¹¹. Працюючи над обраними тема-

---

¹¹ Більшість випускників Київської духовної академії вважали підготовку курсового твору на здобуття ступеня найважливішою справою, порівняно з якою «отступали на второй план все другие занятия, обязательные для студентов» (Певницкий В. Ф. Мои воспоминания. II. Студенческие годы / В. Певницкий. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1911. – С. 135). Для переважної частини вихованців це був «найбільш інтересний час за все академічне життя, – перша спроба духових сил у поважній та відповідальній праці, бо на її основі підводиться підсумок всієї академічної праці студента та вирішається наукова його кваліфікація» (Лотоцький О. Г. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Ч. 1. – [Саут-Баунд-Брук] : Українська православна церква у США, 1966. – С. 144).

ми – зазвичай недосить дослідженими, а подекуди й узагалі недослідженими, – вони залучали до аналізу великі масиви друкованої літератури (зокрема іноземними мовами), а також архівних документів і рукописів, уводячи їх до наукового обігу вперше. Чимало студентів не обмежувалося лише київськими архівами й бібліотеками, вирушаючи в пошуках джерел для своїх підсумкових творів до Санкт-Петербурга, Москви та інших міст Російської імперії. Для багатьох випускників Київської духовної академії, яким судилося стати видатними вченими, робота над кандидатським твором стала важливим досвідом самостійного наукового дослідження, а перші здобуті результати й висока оцінка старших колег – потужним поштовхом для подальшої дослідницької діяльності, зокрема підготовки та захисту магістерських і докторських дисертацій.

Зазначене додає особливої ваги колекції кандидатських творів студентів Київської духовної академії, що зберігається у фонді 304 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського¹². Ця колекція особливо унаочнює широту проблемного поля наукових досліджень у КДА у XIX – на початку XX ст., які стосувалися церковно-історичної тематики, питань біблеїстики, патрології, догматичного, порівняльного,

---

¹² До колишнього відділу рукописів Всенародної бібліотеки України (ВБУ) колекція кандидатських творів випускників Київської духовної академії, що початково зберігалися в академічній бібліотеці, передавалася в кілька етапів: «...у 1929 р. в складі архіву КДА з Петровської філії ВБУ надійшло 7 пакунків з семестровими роботами студентів КДА; у 1931 р. з Подільської філії ВБУ надійшло 11 примірників дисертацій; у 1934 р. з Київського обласного історичного архіву була передана основна частина фонду – 1971 од. зб.» (Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; ред. кол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. – К. : [Інститут рукопису НБУВ], 2015. – С. 248).

морального, пастирського богослов'я, літургії, гомілетики, філософії, педагогіки, психології, літературознавства. Крім того, в колекції Інституту рукопису зберігаються кандидатські твори багатьох видатних осіб – зокрема очільників¹³ і викладачів¹⁴ Київської духовної академії; подвижників та мучеників за віру, канонізованих православними церквами¹⁵; православних

---

¹³ У фонді 304 Інституту рукопису зберігаються, зокрема, кандидатські твори ректорів КДА, архієпископів Димитрія (Ковальницького) (дис. 821) та Василя (Богдашевського) (дис. 1009), єпископа Феодосія (Олтаржевського) (дис. 1314).

¹⁴ У колекції Інституту рукопису (фонд 304) зберігаються кандидатські твори професорів КДА Миколи Петрова (дис. 325), Федора Міщенко (дис. 1589) (обидва – академіки Української/Всеукраїнської академії наук), Феодана Лебединцева (дис. 179), Якіма Олесницького (дис. 327), Олексія Розова (дис. 423), Федора Смирнова (єпископа Христофора) (дис. 444), Івана Королькова (дис. 448), Михайла Гуляєва (дис. 475), Олександра Воскресенського (дис. 494), Митрофана Ястребова (дис. 512), Федора Покровського (дис. 567), Костянтина Попова (дис. 611), Маркелліна Олесницького (дис. 590), Федора Орнатського (дис. 639), Миколи Дроздова (дис. 654), Афанасія Булакова (дис. 956), Миколи Маккавейського (дис. 1153), Володимира Рибінського (дис. 1236), Миколи Мухіна (дис. 1309), Миколи Пальмова (дис. 1495), Михайла Поснова (дис. 1546), Івана Четверикова (дис. 1617), Василя Екземплярського (дис. 1713), Василя Попова (дис. 1736), Віктора Фаминського (дис. 1781), протоієрея Миколи Смирнова (дис. 1829), Віктора Іваницького (дис. 1896), Григорія Поповича (дис. 1960), Сергія Єпіфановича (дис. 2088), Василя Белолікова (дис. 2137); доцента Йосифа Бродовича (дис. 1479) та ін.

¹⁵ Фонд 304 Інституту рукопису містить, зокрема, кандидатські твори святителя Юстина (Полянського) (дис. 430) та преподобного Симеона Дайбабського (дис. 947); священномучеників: Католикоса-Патріарха усієї Грузії Кириона Садзagliшвілі (дис. 774), митрополитів Анатолія (Грисюка) (дис. 1792) та Назарія (Лежави) (дис. 1861), архієпископів Митрофана (Краснопольського) (дис. 1493), Никодима (Кроткова) (дис. 1646), Йоана (Поммера) (дис. 1812), Сильвестра (Ольшевського) (дис. 1082), єпископів Макарія (Гневусева) (дис. 827) та Василя (Преображенського) (дис. 1651), протоієрів Неофіта Любимова (дис. 580), Михайла Алабовського (дис. 1474), Георгія Ізвекова (дис. 1535), ієрея Митрофана Девіцького (дис. 1761); священносповідників: митрополита Досифея (Васича) (дис. 1806), єпископа Никодима (Мілаша) (дис. 487), протоієрів Сергія Правдолюбова (дис. 2356) та Петра Чельцова (дис. 2368); преподобному-

церковних ієрархів ¹⁶; провідників українського церковного автокефалістського руху ¹⁷; знаних діячів науки, освіти та культури ¹⁸, – що робить матеріали фонду 304

ченика архімандрита Матфія (Померанцева) (дис. 1911); новомученика Івана Лаговського (дис. 687).

¹⁶ У фонді 304 Інституту рукопису зберігаються кандидатські твори Предстоятелів Болгарської православної церкви митрополитів Стефана (Шокова) (дис. 1802), Климента (Друмева) (дис. 437) та Климента (Шивачева) (дис. 1561); Предстоятеля Сербської православної церкви архієпископа Михайла (Йовановича) (дис. 187); Патріарха Румунської православної церкви Никодима (Мунтяну) (дис. 1398); Католикосів-Патріархів усієї Грузії Леоніда (Окропіридзе) (дис. 1123) та Каллістрата (Цинцадзе) (дис. 1283); митрополита Варшавського і всієї Польщі, Предстоятеля Польської автокефальної православної церкви Макарія (Оксіюка) (дис. 2163); архієпископа Православної церкви в Америці, першоієрарха Північноамериканської митрополії Леонтія (Туркевича) (дис. 1661); архієпископа Північноамериканського і Канадського Аполлінарія (Кошового) (дис. 1838), архієпископа Празького і всієї Чехословаччини (в юрисдикції Константинопольського Патріархату) Саватія (Врабеця) (дис. 1968); митрополита Константинопольської православної церкви Апостола (Христодулу) (дис. 1038); Патріаршого екзарха України, митрополита Михайла (Єрмакова) (дис. 1065) та багатьох інших церковних ієрархів (митрополитів, архієпископів, єпископів) і представників духовенства помісних православних церков.

¹⁷ У фонді 304 Інституту рукопису зберігаються кандидатські твори одного з чільних ідеологів української церковної автокефалії Володимира Чехівського (дис. 1665); ієрархів Української автокефальної православної церкви першої формації (1921–1930) – митрополита Василя Липківського (дис. 1151), архієпископів Нестора Шараївського (дис. 1242) і Костянтина Малюшкевича (дис. 2389), єпископа Феодосія (Сергеева) (дис. 2112) та інших.

¹⁸ У колекції Інституту рукопису (фонд 304) відклалися кандидатські твори українського академіка-економіста Костянтина Воблого (дис. 1630), болгарського академіка-історика Івана Снегарова (дис. 2208), грузинського академіка-літературознавця Корнелія Кекелідзе (дис. 1813); українських науковців і діячів культури: істориків Михайла Лілеєва (дис. 578), Георгія Булашева (дис. 883), Василя Біднова (дис. 1715), Івана Власовського (дис. 1996), сходознавця Тауфіка Кезми (дис. 1899), письменника-класика Івана Нечуя-Левицького (дис. 274), регента і композитора Олександра Кошиця (дис. 1691) та інших; сербських учених, державних, громадських і культурних діячів: Алімпія Василевича (дис. 206), Светоліка Ранковича (дис. 1126), Чедомира Мар'яновича (дис. 1360), протоієрея Стефана Димитрієвича (дис. 1531), Радослава Вешовича (дис. 2272)

надзвичайно цінними джерелами для вивчення біографій випускників Київської духовної академії.

Загалом, якщо виходити зі співвіднесення загальної кількості каталогізованих рукописів фонду (2057) та кількості осіб, що закінчили повний академічний курс у 1823–1919 рр. (3119) ¹⁹, то можна було б стверджувати, що в колекції Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського нині зберігається дві третини всіх кандидатських творів, написаних випускниками Київської духовної академії. Однак, зважаючи на неопрацьованість переважної більшості рукописів, уміщених у фонді 304, таке твердження видається передчасним. Адже потребує з'ясування, чи всі рукописи, що потрапили до зазначеної колекції, є рукописами саме кандидатських творів; який відсоток з-поміж них становлять поточні семестрові твори студентів, чернетки, тексти окремих частин кандидатських робіт тощо.

Зрозуміло, що створення повного й чіткого уявлення про зміст і повноту зазначеної колекції потребує фронтального перегляду збережених рукописів і відповідних спеціальних досліджень фахівців – передусім тих, хто спеціалізується на вивченні історії та спадщини Київської духовної академії, її вихованців і викладачів. Покладатись у цьому питанні лише на каталог фонду 304,

---

та інших; болгарських діячів науки та культури: Райчо Каролева (дис. 481), Станимира Станимирова (дис. 872), Ганчо Пашова (дис. 2102) та інших; японських церковних діячів, педагогів і перекладачів Даниїла Конісі (дис. 1225), Івана Кавамото (дис. 1388) та Марка Сайкайсі (дис. 1409); осетинських просвітителів і громадських діячів Афако Гассієва (дис. 521) та Христофора Джіоева (дис. 1484); молдавського церковного діяча, етнографа й поета, священика Олексія Матеевича (дис. 2285) та багатьох інших.

¹⁹ Див. їхній перелік: [Ткачук М. Л.] Випускники Київської духовної академії (1823–1919) / [М. Л. Ткачук] // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 2 : Л–Я. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – С. 880–950.

успадкований разом із самим рукописним зібранням²⁰ – річ марна, адже наявні в ньому картки містять не завжди адекватний бібліографічний опис збережених творів.

Значна кількість помилок у каталожних картках стосується авторства рукописів і полягає передусім у хибному відтворенні прізвищ та імен. Наприклад, згідно з каталогом, у колекції зберігається твір «Русское масонство XVIII в. в отношении к Церкви» (1873), автором якого є, будімо, Меликин Павел²¹. Натомість справжнє прізвище автора цієї праці – Мышкин, пересвідчитись у чому дають змогу списки студентів відповідного курсу КДА, рецензії викладачів, академічні звіти та інші документи, доступні навіть у друкованому вигляді²². Автором рукопису «Измарагд /Изумруд/. Библиографический очерк сборника поучений и нравственно-назидательных статей» (1875) зазначений дехто «Даниил Тутунард»²³, тоді як справжнє прізвище студента – Тутюнар²⁴. Відповідно

---

²⁰ Див.: Крайняя О. А. Диссертационный фонд Киевской духовной академии в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. – С. 164.

²¹ Див.: Меликин Павел. Русское масонство XVIII в. в отношении к Церкви. [1873 г.] / Институт рукопису Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского [ІР НБУВ]. – Ф. 304. – Дис. 572.

²² Див., наприклад: [Отзыв экстраординарного профессора Филиппа Терновского] О сочинении студента III курса Павла Мышкина под названием «Русское масонство XVIII в. в отношении к Церкви» // Труды Киевской духовной академии. – 1873. – № 12. – С. 536–537. Автор цього кандидатського твору, Павло Семенович Мишкін, навчався у КДА в 1870–1874 рр. (див.: Дипломы и аттестаты выпускников академии 1874 г. – Центральний державний історичний архів України, м. Київ [ЦДАК України]. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 1112. – Арк. 16).

²³ Див.: Тутунард Даниил. Измарагд /Изумруд/. Библиографический очерк сборника поучений и нравственно-назидательных статей. [1875 г.]. – ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 627.

²⁴ Див.: Рецензия экстраординарного профессора Н. Петрова на сочинение студента III курса Даниила Тутюнаря «Измарагд. Сборник поучений и нравственно-назидательных статей» // Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1874–1875 учебный год. – К.: Тип. С. Т. Еремеева, 1875. – С. 307–308. Даниїл Іванович Тутюнар (Пютюнар) навчався у КДА в 1871–1876 рр.

до каталогу, автором твору під № 751 «Шпенер и его значение в истории протестантского проповедничества» (1878) є «Журковский Великий»²⁵, хоча насправді ім'я автора – Василь²⁶. Не пощастило й автору латиномовного кандидатського твору «Dissertatio de capite ecclesiae», випускнику КДА 1827 р. Миколі Бельчанському (російською – Николай Бельчанский): у каталозі його прізвище спотворено до Bieltscohanski²⁷. Для відтворення повного переліку виявлених нами перекручень імен та прізвищ авторів кандидатських творів, що зберігаються у фонді 304, бракує місця.

Не меншу кількість помилок знаходимо й у датуванні рукописів, зазначеному в каталожних картках цього фонду. Чималу частину рукописів датовано лише приблизно²⁸ й не завжди коректно.

Останнє особливо стосується кандидатських творів, написаних у 1870–1884 рр., під час дії статуту 1869 р. Відповідно до цього статуту, повний академічний курс тривав, як і раніше, чотири роки, однак опанувати його отримували змогу лише студенти, «окончившие в 3-м курсе испытание с отличным успехом и представившие рассуждение, признанное удовлетворительным для степени кандидата» (решту вихованців випускали після тре-

---

²⁵ Див.: Журковский Великий. Шпенер и его значение в истории протестантского проповедничества. [1878 г.]. – ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 751.

²⁶ Василь Миколайович Журковський навчався у КДА в 1875–1879 рр. (див.: Дипломы и аттестаты выпускников академии 1879 г. – Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ [ЦДІАК України]. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 1360. – Арк. 23). Див. також: Рецензия ординарного профессора Вас. Певницкого на сочинение студента Василия Журковского «Шпенер и его значение в истории протестантского проповедничества» // Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1877–1878 учебный год. – К. : Тип. В. Давиденко, 1878. – С. 485–486.

²⁷ Див.: Bieltscohanski Nicolai. Dissertatio de capite ecclesiae. – ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 116.

²⁸ Наприклад, «середина XIX ст.», «начало 2-й половины XIX ст.» тощо.

того курсу зі званням «дійсного студента») ²⁹. На четвертому році навчання такі студенти у статусі магістрантів займалися спеціалізованим вивченням обраних предметів, із яких складали магістерські іспити та давали пробні лекції. Той, хто протягом четвертого року встигав підготувати й публічно захистити видану друком магістерську дисертацію, написання якої передбачало «основательное научное исследование предмета» ³⁰, закінчував навчання зі ступенем магістра. Натомість переважна більшість магістрантів обмежувалася складанням магістерських іспитів, виходячи з Академії зі ступенем кандидата богослов'я і зберігаючи право на присудження ступеня магістра на підставі публічного захисту друкованої дисертації (без додаткових екзаменів).

З огляду на зазначене, цілком очевидно, що кандидатські твори, написані під час дії духовно-академічного статуту 1869 р., належали студентам не четвертого (випускного), а третього року навчання, тож їхнє датування, за «інерцією», роком випуску того чи того автора є хибним і таким, що засвідчує недостатню обізнаність із реаліями навчального процесу в Київській духовній академії у різні періоди її історії. На жаль, у каталожних картках фонду 304 маємо численні приклади такої «інерції», коли кандидатські твори цілих випусків мають помилкове датування й насправді написані роком раніше ³¹.

---

²⁹ Див.: Высочайше утвержденный 30 мая 1869 г. Устав православных духовных академий. – С. 553.

³⁰ Положение об испытаниях на ученые степени и звание действительного студента в духовных академиях // Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1874–1875 учебный год. – К. : Тип. С. Т. Ермеева, 1875. – С. 6.

³¹ Наприклад, зі збережених 21 кандидатського твору осіб, які закінчили повний чотирирічний курс Київської духовної академії 1873 р., лише п'ять (дис. 533, 544, 547, 556, 577) мають правильне датування – 1872 р. Натомість шістнадцять творів (дис. 532, 534, 536, 538, 540, 541, 542, 543, 545, 546, 551, 552, 554, 557, 561, 590), зокрема авторства відомого згодом богослова й професора КДА Мар-

Помилки в датуванні, втім, не обмежуються лише рукописами 1870-х – початку 1880-х рр. Чимала їх кількість стосується творів, написаних у перші десятиліття діяльності Київської духовної академії. Досить звірити дати, вказані в каталожних картках, зі списками випускників КДА, аби пересвідчитись у тому, що покладатися на зазначене датування рукописів аж ніяк не варто. Як приклад згадаймо відому працю ієромонаха (згодом – архієпископа) Євсевія (Ільїнського) «Кто был первый митрополит Киевский?», що увійшла до збірника найкращих праць студентів КДА, а згодом витримала кілька перевидань³². Цей випускний твір було написано 1835 р., однак у фонді 304 його рукопис помилково датовано 1852 р.³³. Неправильне датування стосується й твору випускника і професора Київської духовної академії Федора Смирнова (згодом – єпископа Христофора) «Учение первенствующей Церкви о лице Иисуса Христа совместно с мнениями еретическими», написаного 1869-го, а не 1882 р., як це зазначено в каталозі.

келліна Олесницького (дис. 590 «О Книге Иова (Критическое исследование)»), помилково датовано 1873 р. Хибне датування мають і дев'ять кандидатських творів осіб, які завершили повний академічний курс 1874 р. До їхнього переліку потрапляють, на жаль, і твори низки видатних осіб: священномученика протоієрея Неофіта Любимова (дис. 580 «Влияние христианства на древнерусский богатырский эпос»), історика і педагога Михайла Лілеєва (дис. 578 «Значение западнорусских православных монастырей в борьбе с латинопольской пропагандой с конца XVI в. и до конца XVIII в.»), професора-богослова КДА Федора Покровського (дис. 567 «Критический обзор сочинения Эвальда "Die Alterthumer des Volkes Israel"») та інші, захищені насправді 1873-го, а не 1874 р. Перелік таких перекручень, на жаль, можна продовжувати ще довго.

³² Див.: Евсевий (Ильинский), иером. Кто был первый митрополит Киевский? / иером. Евсевий (Ильинский) // Собрание сочинений студентов Киевской духовной академии. – Т. 1. – К. : Унив. тип., 1839. – С. 195–244; Те саме // Маяк. – 1843. – Т. 7. – С. 1–26; Те саме / Соч. студента, иером. Евсевия Ильинского. – К. : Губ. тип., 1853. – 63 с. та ін.

³³ Див.: Ильинский Евсевий. Кто был первый митрополит Киевский? [1852 г.]. – IP НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 16.

Десятьма роками пізніше (1839-го, а не 1829 р.) написано твір Порфирія Пашути «Учение св. отцов церкви об Антихристе»³⁴; натомість рукопис Якова Солодовникова «Служение русской иерархии государству с половины XIII до конца XV века»³⁵ є значно давнішим, ніж за каталогом (написаний 1855-го, а не 1872 р.). Навести всі численні приклади помилкового датування в межах цієї статті немає змоги.

Слід вказати і на наявність у колекції кандидатських творів студентів КДА, представлений у фонді 304, понад двох десятків рукописів, авторство й датування яких не встановлено досі. Атрибуція таких кандидатських творів, на наш погляд, є важливою і цікавою дослідницькою проблемою, вартою спеціальних фахових студій науковців, які займаються вивченням історії та спадщини Київської духовної академії. А поки що наявність неатрибутованих рукописів укупі з наведеними вище прикладами помилок у визначенні авторства й датування низки кандидатських творів суттєво ускладнюють адекватне встановлення хронологічних меж колекції, представленої у фонді 304.

Щодо останніх зазначимо: у наявній літературі існують розбіжності. За офіційними даними, в колекції фонду 304 представлено рукописи з 1829-го до 1917 р.³⁶; натомість, за визначенням деяких авторів, хронологічні межі збережених рукописів охоплюють 1831–1920-ті рр.³⁷. Однак як офіційні дані, так і наведене визначення є, на

---

³⁴ Див.: Пашута Порфирий. Учение св. отцов церкви об Антихристе. [18[2]9 г.]. – ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 485.

³⁵ Див.: Солодовников Яков. Служение русской иерархии государству с пол. XIII до конца XV века. [1872 г.]. – Там само. – Дис. 142.

³⁶ Див.: Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник. – С. 247.

³⁷ Див.: Крайняя О. А. Диссертационный фонд Киевской духовной академии в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. – С. 165.

наше переконання, помилковими. На теперішній час ми виявили низку авторизованих рукописів, створених 1827 р. (зокрема твори вже згаданого вище Миколи Бельчанського ³⁸, Семена Рудзинського ³⁹, Йосифа Михайловського ⁴⁰, Івана Дьякова ⁴¹, Павла Лебедева ⁴², Петра Олександрова ⁴³, Нестора Перхоровича ⁴⁴). Усі автори закінчили КДА 1827 р. ⁴⁵; назви їхніх випускних творів, які цілком збігаються з назвами рукописів, збереглися не лише в архівних, а й в опублікованих документах ⁴⁶, що дозволяє з певністю визнати їхнє справжнє датування саме 1827 р. замість приблизно-помилкової «середини ХІХ ст.». Отже, нижню хронологічну межу колекції фонду 304 слід «відсунути» щонайменше до 1827 р. Що ж стосується верхньої межі, то варто взяти до уваги наявність

---

³⁸ Див. посилання 27.

³⁹ Див.: Рудзинский Симеон. Рассуждения о преданиях Нововетной Церкви. [1827 г.]. – IP НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 141.

⁴⁰ Див.: Михайловский Иосиф. Рассуждение о важности Соборов, особенно Вселенских. [сер. ХІХ ст.]. – Там само. – Дис. 146.

⁴¹ Див.: Дьяков Иван. Рассуждение о причинах идолопоклонства. [сер. ХІХ ст.]. – Там само. – Дис. 235.

⁴² Див.: Лебедев Павел. Рассуждение о необходимости откровения. [конец I-ой пол. ХІХ ст.]. – Там само. – Дис. 236.

⁴³ Див.: Александров Петр. Рассуждение о причинах, по которым иудеи не уверовали во Иисуса Христа. [сер. ХІХ ст.]. – Там само. – Дис. 239.

⁴⁴ Див.: Перхорович Нестор. Рассуждение о важности, пользе и необходимости общественного богослужения. [сер. ХІХ ст.]. – IP НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 377.

⁴⁵ Див. неодноразово опублікований список випускників 1827 р.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. III (1796–1869 гг.). – Т. V: 1823–1869 гг. / с предисл., введ. и прим. проф. прот. Ф. И. Титова. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1915. – С. 26; Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии 28-го сент. 1869 г. – К.: Тип. Киево-Печерской лавры, 1869. – С. 406–407.

⁴⁶ Див.: Сведения об успеваемости, способностях и поведении студентов, окончивших Академию. 1827 г. – Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ [ЦДІАК України]. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 29. – Арк. 16, 16 зв., 17, 17 зв., 22; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. III (1796–1869 гг.). – Т. V: 1823–1869 гг. – С. 28–29.

у фонді поодиноких рукописів, написаних після 1917 р.⁴⁷. Найпізніший серед них – твір священника Миколи Кенорецького «Религиозное воспитание в средней школе»⁴⁸, датований 1920 р. Натомість творів «1920-х рр.» у колекції не виявлено.

Отже, на нинішньому етапі опрацювання матеріалів фонду 304 маємо підстави стверджувати, що його рукописне зібрання охоплює 1827–1920 рр. Найменш репрезентативною частиною колекції рукописів із фонду 304 є рукописи 1820–1830-х рр., наявні в незначній кількості. Набагато більше рукописів збереглося від 1840–1860-х рр. Зрештою, найповніше у колекції представлено кандидатські роботи з початку 1870-х до 1916 р. Тільки п'ять із датованих творів написані в 1917–1920 рр. Мусимо зазначити, однак, що формування загальних уявлень про фонд навіть на формально-статистичному рівні ускладнено дещо «хаотичним» характером його каталогізації та нестачею чіткого дотримання певного принципу систематизації рукописів – алфавітного, хронологічного, тематичного тощо. Якщо ж узяти до уваги численні помилки у визначенні авторства й датуванні творів, про які йшлося вище, то залишається лише жалкувати про здійснені нещодавно «механічні» публікації змісту каталож-

---

⁴⁷ Див., наприклад: Петров Петр. Пантеизм, его история и критика (Спиноза и его учение о субстанции и атрибутах). Симферополь, 1918 г. – ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 2511. Автор цього кандидатського твору, Петро Михайлович Петров, навчався у Київській духовній академії в 1914–1918 рр. (див.: Ткачук М. Л. Випускники Київської духовної академії (1823–1919). – С. 925).

⁴⁸ Священик Микола Ілліч Кенорецький навчався в КДА з 1916 р. (див.: [Ткачук М. Л.] Студенти, які навчалися у Київській духовній академії в 1914–1919 рр. / [М. Л. Ткачук] // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 2 : Л–Я. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2016. – С. 957). Здобував кандидатський ступінь після її офіційного закриття й перетворення 1920 р. на Київську православну богословську академію (КПБА).

них карток ⁴⁹, що фактично підміняють наукове дослідження рукописного зібрання кандидатських творів студентів КДА тиражуванням перекручених імен та хибних дат.

Попереднє зіставлення переліків рукописів із фонду 304 з переліками тем кандидатських творів випускників Київської духовної академії, опублікованих у її звітах та протоколах засідань академічної Ради ⁵⁰, дає підстави вважати колекцію фонду 304 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського чи не найповнішим і найціліснішим зібранням праць, написаних на здобуття ступеня кандидата богослов'я на теренах колишньої Російської імперії. Ця колекція набула би ще більшої репрезентативності, якби була доповнена тими кандидатськими творами студентів Київської духовної академії, що відклалися в інших архівних та бібліотечних зібраннях.

Наприклад, серед рукописних праць студентів КДА, що зберігаються у фонді 711 (Київська духовна академія) Центрального державного історичного архіву Укра-

---

⁴⁹ Див.: Клос В. В., прот. Рукописні напрацювання випускників Київської Академії, що знаходяться у фонді № 304 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотеці Київської православної богословської академії / протоієрей Віталій Клос // Труды Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії. – 2012. – № 10. – С. 99–140; Клос В. В., прот., Парій Р. П. Рукописні напрацювання випускників Київської духовної академії (1893–1920) / протоієрей Віталій Клос, Р. П. Парій // Там само. – 2015. – № 15. – С. 203–226. Мусимо зазначити, що «консервування» помилок у каталожних картках трапляється й у алфавітному переліку авторів кандидатських творів, опублікованому 2009 р. (див.: Крайняя О. А. Диссертационный фонд Киевской духовной академии в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. – С. 172–192).

⁵⁰ З 1869 р. щорічні звіти про діяльність Київської духовної академії та протоколи засідань її ради публікувались у журналі «Труды Киевской духовной академии» та друкувались окремими накладами.

їни, м. Київ ⁵¹, знаходимо понад сто рукописів кандидатських творів. Переважну їх частину становлять праці випускників 1917–1919 рр., однак трапляються твори, написані як значно раніше (у 1880–1890-х рр.), так і після перетворення КДА 1920 р. на Київську православну богословську академію (КПБА). У зазначеному фонді зберігаються, зокрема, рукописи кандидатських творів низки відомих осіб – священномученика протоієрея Віталія Богдана (випускника 1918 р.) ⁵², архієпископів Російської православної церкви Парфенія Левицького (випускника 1884 р.) ⁵³ та Української автокефальної православної церкви Йосифа Оксіюка (випускника 1918 р.) ⁵⁴, композитора й музикознавця Пилипа Козицького (випускника 1917 р.) ⁵⁵, професора богослов'я Київської духовної академії Сергія Песоцького (випускника 1893 р.) ⁵⁶ та інших.

Водночас можемо припустити, що Інститут рукопису і Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України) не єдині інституції, у яких відклалися кандидатські твори випускників КДА. Наприклад,

---

⁵¹ Див.: ЦДІАК України. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4783–4913.

⁵² Див.: Сочинение студента Богдана В. «Музыка и пение в западно-католическом богослужении». 30 апреля 1918 г. – ЦДІАК України. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4787.

⁵³ Див.: Сочинение студента Левицкого П. «Иоасаф Кроковский – митрополит Киевский». 1884 г. – ЦДІАК України. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4843.

⁵⁴ Див.: Сочинение студента IV курса Оксюка И. «Авзоний Д. – поэт IV века (историко-литературное исследование)». 3 мая 1918 г. – ЦДІАК України. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4851.

⁵⁵ Див.: Сочинение студента Козицкого Ф. «Пение и музыка в Императорской Киевской духовной академии за трехсотлетний период ее существования». 21 марта 1917 г. – ЦДІАК України. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4829 (вір опублікований у перекладі українською мовою: Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування / П. Козицький. – К. : Музична Україна, 1971. – 146 с.).

⁵⁶ Див.: Сочинение студента IV курса Песоцкого С. «Св. пророк Даниил, его время, жизнь и деятельность». 1 мая 1893 г. – ЦДІАК України. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4853.

рукопис кандидатського твору «Св. София Киевская (XI–XX вв.). Историко-археологическое исследование» священника Андрія Лінчевського (у чернецтві – Філарета, згодом відомого у сані архієпископа Волинського і Житомирського), який закінчив Київську духовну академію 1914 р., нині зберігається у фонді рідкісної книги Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного (м. Київ) ⁵⁷. Тож може статися, що й інші праці, яких бракує в колекції Інституту рукопису, не зникли без сліду, а досі чекають на своє відкриття в архівах, бібліотеках чи приватних зібраннях.

А допоки перспективи в дослідженні великого за обсягом і науковим потенціалом комплексу рукописних кандидатських творів студентів Київської духовної академії полягають у вивченні й залученні до сучасного обігу найбільш значущих рукописів, а також у здійсненні спеціалізованих розвідок збережених колекцій, здатних забезпечити цілісні й адекватні уявлення про їхній зміст і тематику.

---

⁵⁷ Див.: Линчевский А. (свящ.). Св. София Киевская (XI–XX вв.) [Рукопись] : Ист.-археол. исслед. / А. Линчевский. – К. : [б. и.], 1914. – IX, V, 603, 26 с. : 3 плана, 33 фото.